

TÜRKİYE'DE ANAYASALARIN ÖZELLİKLERİ VE TALEP ETTİKLERİ VATANDAŞ TİPİ

Av. Muharrem BALCI

<https://ozgurcedergi.com/>

Nisan 2026 – Sayı 1

ÖZET

Modern devletin ortaya çıkışıyla birlikte egemenliğin meşrûiyet kaynağını tanımlayan bir belge olarak anayasaları görmekteyiz. Modern devlet modeli ile anayasalar hem devletin örgütlenmesini düzenleyen hem de belirli bir vatandaş tipini varsayan ve üreten bir siyasal araç olarak işlev görmüştür. Bu nedenle anayasal gelişim süreci, aynı zamanda vatandaşın siyasal özne olarak dönüşümünün tarihidir.

Türkiye'de de anayasalar, yalnızca devletin kurumsal yapısını düzenleyen metinler değil aynı zamanda siyasal düzenin dayandığı insan ve toplum tasavvurunun normatif ifadesidir. Bu bağlamda anayasa, yalnızca iktidarın sınırlarını değil aynı zamanda siyasal topluluğun kurucu öznesi olan vatandaşın konumunu da tanımlar. Vatandaşın haklarının kapsamı, siyasal katılım imkânları ve devlet karşısındaki konumu, anayasal düzenin temel varoluş gerekçelerini ve biçimini yansıtır. Başka bir ifade ile anayasalar, belirli bir **vatandaş tipini inşâ etmeyi hedefleyen normatif projelerdir**. Her anayasa, kendi tarihsel bağlamına, siyasal-kültürel etkileşimine uygun bir "ideal vatandaş" tasavvur eder. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de anayasal gelişim, aynı zamanda **vatandaşın yeniden tanımlanması süreci** olarak okunabilir.

Bu çalışma, Türkiye'de anayasal gelişimi, devletin kurumsal dönüşümünden ziyade vatandaşın ontolojik statüsünün (ne şekilde varlığını sürdürebileceğinin) dönüşümü üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'de yürürlüğe giren 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasası, 2001–2017 arası değişiklikleri farklı siyasal özne/vatandaş modelleri ortaya koymuştur. Çalışmanın temel tezi, Türkiye'de anayasal gelişimin, kurucu egemen vatandaş modelinden, devlet tarafından tanımlanan ve güvenlik stratejileri içinde konumlandırılan vatandaş modeline doğru ilerleyen bir dönüşüm olduğu yönündedir. Bu dönüşüm, yalnızca hukukî bir değişim değil aynı zamanda devlet ile toplum arasındaki ilişkinin yapısal düzeyde yeniden tanımlanmasıdır. Çalışma, kurucu iktidar çözümlemesi, siyasal özne kavramı ve

devlet–insan ilişkisine dair yaklaşımlar çerçevesinde Türkiye’de anayasal vatandaşın dönüşümünü incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, vatandaş, egemenlik, devlet, kurucu iktidar, Türkiye anayasa tarihi

GİRİŞ

Türkiye’de anayasal gelişim süreci incelendiğinde, her anayasanın farklı bir vatandaş modeli inşa ettiği görülmektedir. 1924 Anayasası, ulus-devletin inşasına sâdik vatandaş tipini üretirken, 1961 Anayasası siyasal katılımı genişleten aktif vatandaş modelini benimsemiş, 1982 Anayasası ise güvenlikçi devlet anlayışı çerçevesinde vatandaşın siyasal rolünü sınırlandırmıştır. Bu dönüşüm, anayasanın yalnızca bir hukuk metni değil aynı zamanda bir siyasal özne üretim mekanizması olduğunu göstermektedir.

Modern siyasal kuramda egemenlik meselesi, doğrudan doğruya siyasal öznenin kim olduğu sorusuyla ilişkilidir. Egemenlik, yalnızca bir yönetme yetkisi değil aynı zamanda siyasal düzeni kurma yetkisidir. Bu özelliğiyle kurucu iktidar, anayasal düzenin üzerinde yer alan ve onu mümkün kılan aslî siyasal irâdedir. Bu kurucu irâdenin devlete mi yoksa topluma mı ait olduğu, anayasal düzenin karakterini belirleyen temel unsurdur.

Türkiye’nin anayasal gelişimi bu açıdan incelendiğinde, devlet ile vatandaş arasındaki ilişkinin önemli bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda doğrudan doğruya egemenliğin taşıyıcısı olarak tanımlanan vatandaş, sonraki anayasalarda giderek devlet tarafından tanımlanan ve sınırlandırılan bir özne hâline gelmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca hukukî bir değişim değil aynı zamanda siyasal özne olan vatandaşın varoluş statüsünün dönüşümüdür.

Bu çalışmanın temel tezi yukarıda da ifade edildiği gibi, Türkiye’de anayasal gelişim, kurucu egemen vatandaş modelinden, devlet tarafından tanımlanan ve güvenlik politikaları içinde konumlandırılan vatandaş modeline doğru ilerleyen bir siyasal dönüşümü ifade etmektedir.

Bu bakış açısı, Türkiye’de yürürlüğe giren dört temel anayasa üzerinden incelenecektir:

- 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu(*): Kurucu egemen vatandaş.
- 1924 Anayasası: Devlet tarafından inşa edilen vatandaş.
- 1961 Anayasası: Özgür ancak vesâyet altında vatandaş.
- 1982 Anayasası: Güvenlik nesnesi vatandaş.

Kurucu İktidar ve Siyasal Öznenin Varlık Biçimi

Anayasal düzenin karakteri, anayasayı yapan irâdenin konumu ve vatandaşın siyasal özne olup olmadığı ile ilgilidir. Anayasayı mevcut anayasal düzen içinde bir iktidarın mı yoksa kurucu iktidarın mı yaptığı sorusu burada önem kazanmaktadır.

Kurucu iktidar kavramı, anayasal düzenin anlaşılması açısından merkezi öneme sahiptir. Kurucu iktidar, mevcut anayasal düzenin sınırları içinde hareket eden bir iktidar değil anayasal düzeni kuran ve onun üzerinde yer alan aslî siyasal irâdedir. Bu bağlamda, anayasal düzen, siyasal öznenin kurumsallaşmış biçimidir.

Kurucu iktidarın devlete mi yoksa topluma mı ait olduğu sorusu, anayasal düzenin karakterini belirleyen temel sorudur. Eğer kurucu iktidar devlete aitse vatandaş, devlet tarafından tanımlanan bir var olan hâline gelir. Ancak kurucu iktidar topluma aitse devlet toplum tarafından kurulmuş bir araç hâline gelir. Bu ayrım, anayasal düzenlerin en temel varlık ayrımını oluşturur. Bu nedenle anayasal düzenin karakteri, vatandaşın siyasal özne olup olmadığı sorusuyla doğrudan ilişkilidir.

Anayasa, Bir Devlet Metni değil Bir İnsan Projesidir

Anayasa, yalnızca devletin organizasyonunu düzenleyen bir belge değildir. Anayasa, aynı zamanda belirli bir insan tipini üreten kurucu bir siyasal projedir.

(*) Genel kabul gören anayasa teorisine göre gerçek bir anayasadır ancak “olağanüstü dönem anayasası” ve “çerçeve (kısa) anayasa” niteliği taşır. Egemenliğin kaynağını belirler: “Hâkimiyet bilâ kayd-ü şart milletindir.”

Temel organı kuran: Yasama ve yürütme yetkisini Büyük Millet Meclisi'nde toplar (kuvvetler birliği).

Devlet örgütlenmesini düzenler: Vilayet, kaza, nahiye teşkilatı ve yerinden yönetim esaslarını belirler. Normatif üstünlük iddiası taşır: O dönemdeki diğer düzenlemeler için çerçeve oluşturur. Kısa ve programatiktir (yalnızca 23 madde). Temel hak ve özgürlükler kataloğu içermez. Olağanüstü savaş koşullarında kabul edilmiştir (Kurtuluş Savaşı). Buna rağmen anayasa hukukçularının çoğu, devletin temel siyasal örgütlenmesini ve egemenlik ilkesini kurduğu için onu “maddi anlamda anayasa” olarak kabul eder. Nitekim Osmanlı'nın son anayasası olan Kanun-ı Esasi ile başlayan yazılı anayasa geleneğinin, Millî Mücadele bağlamındaki devamıdır. 1972 yılında İstanbul Hukuk Fakültesinin 1. Sınıfında Anayasa dersinin ismi “Esas Teşkilat Hukuku” idi. (Türk Esas teşkilat Hukuku Dersleri. Hüseyin Nail KUBALI. 1960). (M. Balcı)

Anayasa, yalnızca devleti kurmaz; aynı zamanda vatandaşın “kim” olacağını belirler. Bu nedenle anayasal tartışmalar, yalnızca devletin nasıl yönetileceği sorusu değil aynı zamanda nasıl bir bireyin ve nasıl bir toplumun inşa edileceği sorusudur.

Bu nedenle anayasal düzenin çözümlenmesi, yalnızca hukuk kuramı çerçevesinde değil aynı zamanda iktidar kuramı çerçevesinde ele alınmalıdır. Anayasa, yalnızca normatif bir belge değil aynı zamanda belirli bir iktidar biçiminin kurucu ifadesidir. Bu bağlamda anayasa, yalnızca devletin sınırlarını belirlemez; aynı zamanda bireyin kim olacağını da belirler.

Bu kuramsal çerçevede anayasa, üç temel işlev görür: Devleti kurar, iktidarı meşrûlaştırır, vatandaşı üretir.

Türkiye’de Anayasal Düzen ve Vatandaşın Depolitizasyonu

Türkiye’de anayasal gelişim süreci, vatandaşın kurucu özne niteliğinden giderek uzaklaştığı bir dönüşüme işaret etmektedir.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, kurucu bir vatandaş tipi üretirken, sonraki anayasal düzenlemeler, vatandaşın politik kurucu rolünü giderek sınırlandırmıştır. Bu süreç, anayasanın vatandaşın özgürlüğünü genişleten bir araç olmaktan ziyade, devletin sürekliliğini güvence altına alan bir araç hâline gelmesine yol açmıştır.

Bu dönüşüm, hegemonik rızâ üretiminin güçlenmesi, özneleştirme mekanizmalarının yoğunlaşması ve hukukun ahlâkî temelden uzaklaşması ile yakından ilişkilidir.

Sonuç itibarı ile Türkiye’de anayasa, vatandaşın kurucu özne niteliğini güçlendirmekten ziyade, onu devlet düzeninin işleyişine entegre eden bir normatif çerçeve üretmiştir.

Cumhuriyetten Günümüze Anayasalar

I. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu: Kurucu–Millî Mücadele Vatandaşı

Kurtuluş Savaşı koşullarında, devletin henüz kurulma sürecinde olduğu bir dönemde kabul edilmiştir.

Temel özellikleri:

- Egemenlik, kayıtsız şartsız millete aittir.
- Yerinden yönetim ve meclis üstünlüğü esastır.

- Devlet yapısı henüz ideolojik olarak katı biçimde tanımlanmamıştır.
- Hak ve özgürlükten çok egemenliğin kaynağına odaklanır.

Talep ettiği vatandaş tipi: Kurucu ve etkin vatandaş:

- Edilgen bir tebaa değil,
- Devletin kurucu öznesi,
- Milli egemenliğin taşıyıcısı,
- Politik olarak etkin bir özne

Bu vatandaş modeli, klasik liberal bireyden ziyade cumhuriyetçi–kolektif egemenlik öznesidir. “Egemenlik, verilmez, alınır.” Vatandaş, burada devletin nesnesi değil kurucusudur.

II. 1924 Anayasası: Cumhuriyetçi–Homojen Vatandaş

Devletin kurumsallaşması sürecinde kabul edilmiştir.

Temel özellikleri

- Üniter, merkeziyetçi devlet.
- Cumhuriyet, laiklik, milliyetçilik ekseninde devlet inşâsı.
- Vatandaşlık hukukî olarak eşit fakat kültürel olarak homojen varsayılır.

Talep ettiği vatandaş tipi: Cumhuriyetçi ve homojen vatandaş.

1924 Anayasası, vatandaşını; devlete bağlı, ulusal kimliği içselleştirmiş, Cumhuriyet devrimlerinin taşıyıcısı, modernleşme projesinin aktörü olarak tasavvur eder.

Bu vatandaş, politik olarak etkindir ama devleti kuran değil devletin modernleşme projesini taşıyan özne hâline gelmiştir.

III. 1961 Anayasası: Hak Temelli ve Özgür Vatandaş

1960 Darbesi sonrası yeni anayasal düzenin temel özellikleri; Sosyal devlet ilkesi, temel hak ve özgürlüğün genişletilmesi, Anayasa Mahkemesi kurulması, devlet iktidarının sınırlandırılmasıdır.

Talep ettiği vatandaş tipi: Hak sahibi ve denetleyici vatandaş.

- Devlete karşı hakları olan,

- Sendikal, siyasal ve toplumsal katılımı yüksek,
- Devleti denetleyen,
- Özgürlük bilincine sahip birey.

1961 Anayasası, Türkiye’de ilk kez “hak temelli vatandaş” modelini kurumsallaştırmıştır. Vatandaş, artık sadece devlete bağlı değil aynı zamanda devleti sınırlayan bir aktördür.

IV. 1982 Anayasası: Güvenlik Odaklı ve Denetimli Vatandaş

1980 askeri darbesi sonrası yapılan bu Anayasa, tipik siyasi önder yasalastırmasıdır. Temel özellikleri; Devlet otoritesinin güçlendirilmesi, hakların geniş tanımlanması, fakat “ancak”larla kotarılmış temel hak ve hürriyeti sınırlandırma rejimidir. Anayasada, Devletin “ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü” vurgusu hakimdir. Talep ettiği vatandaş tipi, devlete bağlı ve sınırlandırılmış vatandaş tipidir.

Bu anayasa, vatandaşını; özgürlüğünden önce devletin bekâsını gözeten, politik olarak daha edilgen, devlet otoritesine sâdık, güvenlik önceliğini içselleştirmiş bir özne olarak tasavvur eder.

1982 Anayasasında vatandaş, devletin kurucusu değil daha çok, devletin korunması gereken nesnesi ve destekçisi hâline gelmiştir. Öyle ki, 'yargı' ana başlığı altında iddia ve hüküm unsurlarını düzenlerken, yargının kurucu unsuru ve vatandaşın kutsal yaşam hakkından sonra gelen kutsal “Savunma Hakkı”nın işlevi Savunma makamı olan Avukatlık hakkında tek bir hüküm içermemektedir.¹ Temel Hak ve Hürriyet anlamında sadece 36. maddede kişinin savunma hakkına sahip olduğu vurgulanmakta ve "Herkes, meşrû vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma hakkına sahiptir" denmektedir.

Hâkim ve Savcılık Mesleğine dair ayrıntılı hükümler içeren Anayasa, Avukatlık mesleğine dair bir hüküm barındırmamaktadır. Savunma, yargının temel/kurucu unsuru ise yargının diğer unsurları ile birlikte anayasada zikredilmeli ve

---

¹ *Anayasada Unutulan Hak, Savunma*, Muharrem BALCI, muharrembalci.com/yayinlar/makaleler/95.pdf

düzenlenmelidir. Besleme yerine asma düşüncesiyle yazılmış anayasa, savunma ve savunmayı temsil eden avukatlar ve bunların meslek kuruluşu olan barolar hakkında bir düzenleme getirmemiştir. Barolar ile ilgili tek düzenleme Anayasanın 135. Maddesinde yer almaktadır. Bu madde, çok genel bir anlatımla 'Kamu Kurumu Niteliğinde Meslek Kuruluşları' başlığı altında, kanunla yapılacak düzenlemelere atıflar yapmaktadır. Bunun dışında savunma ve Barolarla ilgili bir hüküm yoktur.

V. 2001 - 2017 Değişiklikleri Sonrası: Liberal Fakat Depolitize Vatandaş

Bu dönemde; Bireysel haklar genişletildi, Avrupa Birliği normları etkili oldu, ancak siyasal katılım paradoksal biçimde zayıfladı.

Hak sahibi ama politik olarak zayıf vatandaş tipi oluşturuldu. Bu dönemde vatandaşın hakları vardır ama kurucu gücü zayıftır. Devlet karşısında daha çok hukukî özne, daha az politik özne hâline gelmiştir.

Süreci özetlersek;

Türkiye'de anayasal gelişim şu eksen boyunca ilerlemiştir:

Kurucu vatandaş (1921)

→ Cumhuriyetçi vatandaş (1924)

→ Hak sahibi vatandaş (1961)

→ Denetimli vatandaş (1982)

→ Hukukî ama zayıf politik vatandaş (günümüz)

Bu dönüşümün en kritik sonucu, Türkiye'de anayasal gelişim, vatandaşın haklarını artırmış, ancak paradoksal biçimde onun kurucu politik özne niteliğini zayıflatmıştır.

Başka bir ifadeyle:

Türkiye'de anayasal gelişim, vatandaşın hukukî statüsünü güçlendirirken, politik kuruculuğunu zayıflatmıştır.

SONUÇ

Türkiye'de anayasal gelişim süreci, anayasanın yalnızca bir hukuk metni değil aynı zamanda bir siyasal özne üretim mekanizması olduğunu ortaya koymaktadır. Her anayasa, kendi siyasal düzenine uygun bir vatandaş modeli üretmiştir. Bu bağlamda,

anayasa, yalnızca devletin sınırlarını belirleyen bir belge değil aynı zamanda siyasal topluluğun ontolojik temelini tanımlayan kurucu bir metindir.

Dolayısıyla anayasa tartışmaları, yalnızca kurumsal reform tartışmaları değil aynı zamanda, nasıl bir birey ve nasıl bir toplum istendiğine dair temel siyasal tartışmalardır. Ülkede, tüm hukukçu ve siyasilerin ortak kanaati, 1982 Anayasasının toptan değiştirilmesi, insan hak ve özgürlüğünün tamamının tanınması ve korunmasını kapsayacak, devlet birey ilişkilerinde birinin diğerine üstünlüğünü içermeyecek bir anayasa değişikliği olmasına rağmen bir türlü hayata geçirilememektedir. Bu köklü değişikliğin önünde önemli bir engel olmalı ki istekler sadece lâfta kalmaktadır. 'Devlet ebed müddet' anlayışının, günümüz şartlarında tekrar gözden geçirilmesi, devletin ebediliğinin onu besleyecek düşünce genişliğinin ve açıklığının vatandaşa tanınması gerekecektir.

KAYNAKÇA

Muharrem BALCI, *Anayasada Unutulan Hak, Savunma*,
muharrembalci.com/yayinlar/makaleler/95.pdf